

«Con vigilante espíritu crítico». Els censors en les traduccions assagístiques d'Edicions 62

Mireia Sopena

Universitat de Barcelona. Publicacions i Edicions
Carrer d'Adolf Florensa, 8. 08028 Barcelona. Spain
mireiasopena@ub.edu

Resum

Als anys seixanta la producció editorial va atènyer unes xifres històriques arran de l'alçament del veto contra les traduccions, tot i que el règim va continuar vetllant per la salvaguarda de la unitat patriòtica i espiritual fins al final. En aquest context, l'anàlisi de la censura infligida a tres col·leccions de traduccions assagístiques d'Edicions 62, l'editorial més moderna i cosmopolita de l'època, ens il·lumina sobre el grau d'intervenció censòria i, en especial, sobre la figura poc coneguda dels lectors. Aquest article revela una nòmina de censors en què consten veus tan autoritzades com les de l'erudit Saturnino Álvarez Turienzo, el jutge Francisco Fernández Jardón, el pare Miguel Oromí Inglés i el pare Francisco Aguirre, i també d'altres d'un perfil més discret, com ara el pare Santos Beguiristain Eguílaz, Pedro Borges Morán, Mampel i Javier Dietta Pérez. La influència que, per la seva carrera professional i per l'enfocament dels seus informes, van exercir sobre els dirigents franquistes va tenir uns efectes intimidatoris i corrosius per a l'expansió del llibre en català.

Paraules clau: censura franquista; edició; traducció; Edicions 62.

Abstract

Publishing in the sixties achieved historical numbers as the prohibition on translations was lifted, despite that, Franco's regime kept watch on the safeguard of the patriotic and spiritual unity until its end. In this context, the analysis of the censorship upon three different series of translated essays at Edicions 62, the most modern and cosmopolitan publishing house at that time, shows the degree of the censorship's intervention and enlightens the little known role of the reader's figure. The article gives a list of censors with much-authorized voices like the learned figure of Saturnino Álvarez Turienzo, judge Francisco Fernández Jardón, father Miguel Oromí Inglés and father Francisco Aguirre, and others with a more discreet profile, such as father Santos Beguiristain Eguílaz, Pedro Borges Morán, Mampel and Javier Dietta Pérez. The influence they exerted into the Francoists leaders, according to their career and their arguments in their censorship reports, had intimidating and corrosive effects for the Catalan book expansion.

Keywords: Francoist censorship; edition; translation; Edicions 62.

L'aventura editorial que, durant la dècada dels seixanta, van encapçalar Max Cahner i Ramon Bastardes va ser, ben mirat, la història d'un deliri. Així com van tenir el coratge de concebre un projecte comercial modern i cosmopolita en català, i es van convertir, juntament amb d'altres, en els precursors de la professionalització del sector editorial, els fundadors de 62 van ignorar les servituds dels comptes de resultats i van actuar amb una temeritat que no sols va fer despuntar l'endèmic emmagatzematge d'estocs, sinó que va exigir memorables sacrificis de la plantilla en esclatar la crisi del 1969, la de l'*Enciclopèdia*, les conseqüències culturals, socials i polítiques de la qual encara perduren.¹

Va ser, tanmateix, pel miratge en què vivien aquell parell de joves inexperts i compromesos que l'assaig en català va viure una època daurada, irreplicable, protagonitzada per una colla d'assessors, autors, traductors i correctors de categoria.² Eren els anys en què l'aperturisme que el règim tot just havia encarrilat com a mesura desesperada de supervivència i, en concret, l'alçament del veto contra les traduccions, havien eixamplat una desclosa que havia de continuar preservant la unitat patriòtica i espiritual amb el concurs dels lectors —llegiu-hi: censors— del Ministerio de Información y Turismo (MIT).³ En aquest sentit, l'estudi d'un bon grapat d'informes de llibres de 62 ens ha de permetre constatar el combat del règim contra la propaganda marxista, la moral llicenciosa i la llibertat confessional i, sobretot, aproximar-nos al perfil i al pensament d'uns lectors zelosos protegits per les autoritats.⁴

Si deixem a part el volum de feina, el cap del Lectorat assignava els llibres tenint en compte, d'una banda, la llengua, l'autor, la temàtica i la presumpta perillositat de l'obra i, de l'altra, l'expertesa i el tarannà estrictament personal de cada lector. De fet, el diagnòstic dels lectors diferia segons la seva formació, els arguments que esgrimien i la manera com els desenvolupaven, que ni era anodina ni deixava freds els seus superiors. Entre els censors en català, n'hi havia que tenien la confiança de les altes esferes, com ara el pare Saturnino Álvarez Turienzo (1964-1969), Francisco Fernández Jardón (1965-1972), el pare Miguel Oromí Inglés (1964-1965) i el pare Francisco Aguirre (1962-1965), i també d'altres que no comptaven amb un bagatge intel·lectual comparable però que, *mutatis mutandis*, coneixien les directrius del règim: el pare Santos Beguiristain Eguílaz (1964-

1. Sobre la crisi de l'*Enciclopèdia*, vegeu EDICIONS 62 (1979: xxxii-xli) i PUJOL (2010).
2. Durant el primer lustre d'activitat editorial, Edicions 62 programà bàsicament col·leccions d'assaig i, en especial, obres traduïdes, fins a l'extrem que, del 1962 al 1969, el nombre de traduccions publicades va superar el de novetats, tot i que a partir del 1970 van començar a decreïxer per culpa de la crisi de l'*Enciclopèdia* i per l'escàs volum de vendes (EDICIONS 62 1979: XLVIII, LVII-LXI).
3. El MIT no va concedir a 62 el prescriptiu número de registre editorial fins al 1972, fet que obligava els editors a passar forçosament per la consulta voluntària. Feta la concessió, els dirigents franquistes els van comminar a continuar presentant els llibres a censura (EDICIONS 62 1979: XLIX-LVI).
4. Per a conèixer la política censòria a Llibres a l'Abast (LA), vegeu SOPENA (2006 i 2009). Hem completat aquell estudi amb el buidatge dels expedients de dues col·leccions exclusivament d'assaig, L'Escorpí Idees (EI) i Biblioteca de Pensament Cristià (BPC), com també dels expedients de totes les obres presentades per 62 i escrites pels autors apareguts en ambdues col·leccions.

1969), Pedro Borges Morán (1968-1969), Mampel (1967-1973) i Javier Dietta Pérez (1963-1971).⁵

Un lector que passava per ser una autoritat incontestable als ulls del MIT era, per damunt de tots, el pare Saturnino Álvarez Turienzo, que tenia una notòria reputació acadèmica. Nascut a La Mata de Monteagudo, León, el 1920, estudià filosofia i teologia al monestir d'El Escorial, el 1940 va professar en l'orde augustiniana i el 1946 fou ordenat prevere. Es llicencià en Filosofia i Lletres el 1951 i es doctorà amb una tesi sobre Sant Agustí el 1968. Va estudiar a França i Alemanya, on va tenir l'oportunitat de conèixer els principals corrents sociopolítics i filosòfics europeus. L'any 1953 es va incorporar a la Universidad Pontificia de Salamanca i, el 1975, hi va obtenir la càtedra d'Ètica, que ocupà fins que es va jubilar, el 1990. Admirat pels seus col·legues, encara va ser prior d'El Escorial (1964-1967) i degà de la facultat de Filosofia de Salamanca (1977-1983), malgrat les seves reticències per assumir càrrecs de responsabilitat.⁶

Cap a finals del 1957 va entrar en contacte amb el MIT, probablement a través d'un exalumne del Real Colegio Universitario de María Cristina d'El Escorial, en el qual va fer classes per a estudiants de dret des del 1948 fins al 1976. El cap d'Ordenación Editorial, Faustino G. Sánchez Marín, va confiar en ell tot d'una, sense exigir-li cap currículum ni cap prova d'aptitud. En les seves estades a Madrid per les juntes directives de l'Ateneo i de l'Asociación Española de Filosofía Medieval, Álvarez Turienzo solia anar a buscar els llibres al MIT i, si esqueia, dinava a l'històric restaurant Lhardi de la Carrera de San Jerónimo amb l'equip del ministre Manuel Fraga Iribarne, a qui veia com «un hombre que arrollaba con todo cuanto se le ponía delante, pero que era de una apertura extraordinaria».⁷

Per al censor, l'interès de les seves col·laboracions radicava, sobretot, en la possibilitat d'accedir a novetats editorials que, com en el cas de Lukács, no hauria pogut conèixer altrament (malgrat que, si els estius feia estades d'estudis a Alemanya i França, sempre es firava). Tant és així que, no sols va redactar informes per a la censura, sinó que va publicar ressenyes al *Boletín de Orientación Bibliográfica* que no va signar. Com a lector especialista, mai no va poder triar els títols que llegia, per la qual cosa més d'una vegada va haver d'empassar-se novel·les, gènere que li desagradava especialment. Li havien arribat a lliurar vuit

5. Anotem entre parèntesis els anys en què van redactar informes de les tres col·leccions estudiades de 62. Deven la identificació del nom de pila d'Aguirre i del segon cognom de Dietta a Manuel L. ABELLÁN, precursor dels estudis sobre la censura franquista (1980: 110, n. 75 i 288).

6. A part d'estudis cabdals sobre l'augustinisme, publicà, entre d'altres, *El pensamiento posmetafísico actual y la alternativa técnica-ética* (1959), *Revisionismo y diálogo. Madurez moral y signos del tiempo* (1969), *El hombre y su soledad. Una introducción a la ética* (1983) i nombrosos articles en revistes acadèmiques (*Diccionario biográfico español contemporáneo*, 1970: vol. 1, p. 115; *Cuadernos Salmantinos de Filosofía*, 1990; González Velasco, 2003: 351). El 1987 col·laborà en l'obra de referència *Historia de la ética*, editada per Victoria Camps, i el 1992 coordinà el volum *Fray Luis de León: el fraile, el humanista, el teólogo*. El 8 d'abril de 1974 participà en un programa sobre El Escorial de la sèrie *Hoy hablamos de*, presentada per Rafael Penagos (www.rtve.es).

7. Conversa telefònica amb Saturnino Álvarez Turienzo (27-11-2012).

obres en una setmana i, al cap del mes, podia guanyar unes mil cinc-cents pessetes segons l'extensió i les llengües del llibre (llegia en grec, llatí, francès, alemany, anglès, italià, portuguès i català). Encara avui serva un record amable d'aquells anys:⁸

Yo viví aquella época con bastante «esponjamiento» espiritual. [...] Como una etapa que tenía recorrido, aunque probablemente estaba ciego para cosas con las que no tenía contacto. [...] Visto como yo lo viví, no muy de dentro, [Ordenación Editorial] era un club de conocidos que se entretenía leyendo y que, a veces, se equivocaba. Si no fuera porque España no es Inglaterra, diría que era como un club inglés, sin que con esa definición quiera minimizar lo que era.⁹

El judici d'Álvarez Turienzo, exposat de manera raonada i convincent, va ser particularment decisiu en segons informes de seguretat, que redactava, com la resta de lectors, sense conèixer-ne els precedents, redoblant l'arbitrarietat estratègica que al règim li acomodava fomentar. Els dirigents franquistes van avalar tots els dictàmens del pare Álvarez Turienzo, entre els quals figuren vuit autoritzacions, dues denegacions i una mutilació. No ens ha de sorprendre, doncs, que s'atrevis a afirmar les bondats d'autors com ara Marx, Beauvoir o Russell, els quals havia estudiat pel seu compte amb l'afany de demostrar la incompatibilitat de la filosofia marxista i la doctrina catòlica.¹⁰ Encara més: respectava la figura de l'intel·lectual, que, al seu entendre, era censurat pels extremistes de dretes i pels d'esquerres:

Resulta entonces que el intelectual es un tipo incómodo. Incómodo para el orden establecido, al que vigila y censura, exigiendo su continua puesta en realidad al servicio de la causa de lo valioso, de lo humano, y que denuncia los compromisos interesados siempre que ve que el orden se administra por un régimen de poder contra las exigencias de la verdad y del bien. Es incómodo también para quienes piensan que la verdad y el bien se conseguirían simplemente subvertiendo las cosas, mediante el recurso de sustituir un régimen de poder por otro.¹¹

8. Ibídem.

9. Álvarez Turienzo conserva, en el seu arxiu personal, un esborrany d'una conferència que, cap als anys seixanta, li van encarregar des del MIT amb l'objectiu que es posicionés públicament sobre la censura de llibres. No en va fer cap crítica, cosa que, amb el pas del temps, ha lamentat perquè, si bé hauria volgut declarar que «el estado no tiene que meterse en estos asuntos, salvo que uno incumpla la ley», aleshores va adoptar una actitud més «contemporanzadora» (ibídem).

10. De Bertrand Russell va aprovar *El nostre coneixement del món*, però l'obra va restar inèdita per la crisi del 1969. Consignem altres obres d'autors de l'EI i la BPC que van restar inèdites per la mateixa raó (les dues darreres xifres de l'expedient indiquen l'any de presentació a censura): *Breve storia della letteratura tedesca* (presentada com a 'Breu història de la literatura alemanya'), d'Arnoldo Mondadori (caixa 21/15089, exp. 1575-64); *Kultur und Gesellschaft* ('Cultura i societat'), d'Herbert Marcuse (caixa 21/19441, exp. 10429-68); *La foi en crise* ('La fe en crisi'), de Max Thurian (caixa 66/2440, exp. 576-69); *Our knowledge of the external world* ('El nostre coneixement del món'), de Bertrand Russell (caixa 66/2835, exp. 3142-69); *Le totémisme aujourd'hui* ('El totemisme'), de Claude Lévi-Strauss (caixa 66/2940, exp. 3886-69); *Vernunft und Revolution* ('Raó i revolució'), d'Herbert Marcuse (caixa 73/533, exp. 668-71).

11. ÁLVAREZ TURLENZO (1969: 35).

Lector voraç, el pòsit de lectures d'Álvarez Turienzo s'endevinava tant en la interpretació de l'obra i de la seva aportació al pensament, com en la claredat expositiva. Amb una òptica social més àmplia que la del raquític món franquista, minimitzava les suspicàcies i remarcava l'interès instructiu d'obres com la de Karen Horney, *La personalitat neuròtica del nostre temps* (trad. Jordi Arbonès), o la d'un autor tan estigmatitzat com Herbert Marcuse, *Eros i civilització* (trad. Jordi Solé-Tura), sobre la qual sentencià: «[Considerando las normas tradicionales de educación,] la obra es radical, y ha de leerse con vigilante espíritu crítico. Pero no deja de ofrecer estímulos poderosos para poner en claro el sentido de la existencia».¹² Als més intransigents, els semblava que Álvarez Turienzo era massa benèvol: «yo notaba que pensaban que era demasiado liberal, pero yo me hacía querer y nunca me hicieron observación alguna».¹³

Si bé admetia tesis dissidents, castigava implacablement les obres propagandístiques. Es va irritar pel primer volum de *La mística de la feminitat*, de Betty Friedan (trad. Jordi Solé-Tura), del qual ratllà una frase tan incriminatòria com «the victims of Franco's Spain» malgrat tolerar la defensa que l'autora feia de la igualtat entre homes i dones.¹⁴ En sintonia amb les restriccions aguditzades per l'estat d'excepció i, com a home d'ordre, va prohibir amb atrocitat una obra «abiertamente subversiva», *An essay on liberation* (en què Marcuse portava a col·lació la revolució cubana, Mao i els aliats dels republicans espanyols) i va concloure amb rivets colèrics: «Contenido y tono, que en cada nuevo escrito de Marcuse parece hacerse más virulento, son inaceptables. El ensayo no añade nada en cuanto a ideas, a lo que se conoce de él».¹⁵

De la mateixa manera que Álvarez Turienzo havia arribat a delatar obres políticament desafectes ni que fossin d'autors de renom, el seu fanatisme aflorava amb ràbia en obres que ultratjaven la dogmàtica catòlica: com a botó de mostra, *Marriage and morals* de Bertrand Russell, inèdita per culpa del seu flagell.¹⁶ En redactar l'informe, va reconèixer la perspicàcia i la intel·ligència de l'autor, tanmateix no va consentir en absolut que repensés, al marge de la comunitat cristiana, la moral catòlica en aspectes tan fonamentals com ara l'ascetisme o la procreació, atès que, des de l'òptica connaturalment paternalista dels censors, aquesta interpretació podia confondre els lectors poc versats en la fe i els bons costums catòlics:

Este libro de Russell sobre el matrimonio es conocido desde hace varios lustros. En él recoge sus opiniones sobre materia sexual y la institucionalización variada que en la historia se ha dado a la relación de los sexos. Tales opiniones son absolutamente personales, y se exponen al margen de toda ley establecida y de toda

12. Informe mecanoscrit d'Álvarez Turienzo (Madrid, 31-5-1966). AGA, caixa 21/17358, exp. 3650.

13. Conversa telefònica amb Saturnino Álvarez Turienzo (27-11-2012).

14. Informe mecanoscrit d'Álvarez Turienzo (Madrid, 6-3-1965). AGA, caixa 21/15951, exp. 1349.

15. Informe mecanoscrit d'Álvarez Turienzo (Madrid, 8-5-1969). AGA, caixa 66/3000, exp. 4315.

16. A part dels llibres consignats a CISQUELLA, ERVITI i SOROLLA (1977: 150) i a EDICIONS 62 (1979: LII-LIII), va restar inèdita pel veto censori *La consciència de classe*, de György Lukács (caixa 66/3544, exp. 10613-69).

moral consagrada. Es más, frecuentemente significan una crítica directa de esas leyes y de esa moral. Concretamente critica a cada página la moral cristiana con fundamento en el ascetismo, tal como él la entiende. El resultado es un libro manifiestamente confundidor, que tiene muchas observaciones agudas y un desarrollo inteligente, pero lleno de parcialidad al menos de hecho, y que puesto tal cual en manos de la gente común, que es a la que va dirigido, no puede por menos de sumirla en perplejidades. Su contenido choca con las admisiones morales y religiosas corrientes en nuestros medios católicos.

NO DEBE AUTORIZARSE.¹⁷

Un dels lectors més bregats, a qui sovint els superiors van recórrer per a poder esclarir quina havia de ser la seva posició final, era Francisco Fernández Jardón. Catòlic fervorós, va estar vinculat a l'Asociación Católica Nacional de Propagandistas, que era formada per seglars de les elits catòliques i que, amb figures com el ministre Gabriel Arias Salgado, va tenir un paper clau en el Nuevo Estado.¹⁸ Llicenciat en Dret el 1925, va publicar la traducció d'una cèlebre *Historia del derecho privado en la Edad Moderna* (1957), del catedràtic alemany Franz Wieacker. Als anys trenta va fer de jutge instructor provincial de Responsabilitats Polítiques de Bilbao, càrrec del qual fou cessat el 1939 per Francisco Gómez-Jordana Sousa, segons una proposta del ministre de Defensa Nacional, Fidel Dávila.¹⁹ Va continuar fent de jutge fins que es va jubilar a Madrid el 1973.²⁰

Llegia quatre llengües estrangeres, sintetitzava correctament el contingut de les obres, en destacava els aspectes més controvertits i declarava amb seguretat el seu criteri personal. Va aprovar autors poc suspectes com Emmanuel Mounier, Karl Jaspers i Aleksandr Soljenitsin, sobre l'obra del qual, *Entre autoritarisme i explotació* (trad. Xavier Fort i Bufill), va emetre una conclusió tan imprecisa com «es más positiva la impresión que se obtiene de la lectura que la negativa».²¹ Per simple que fos, el seu judici era tan ineludible que el 1968 els seus caps, havent rebut dos dictàmens aprovatoris d'una obra de Robert Lafont que versava sobre Occitània, intitulada *Per una teoria de la nació* (trad. Miquel Martí i Pol), van aferrar-se a la irada denegació de Fernández Jardón per proscriure en bloc, durant alguns mesos, aquell atac contra la sacrosanta unitat espanyola.

Arribat el cas, les autoritats eren prou més susceptibles respecte dels autors i les editorials desafectes que no pas alguns lectors; d'aquí ve que fossin elles les que van contrarestar la pretesa indulgència de Fernández Jardón envers dues obres escrites per autors proscrius. No sols van esporgar les referències a l'Església i la maçoneria que alguns lectors com Javier Dietta havien ratllat en *El príncipe modern* d'Antonio Gramsci (trad. Jordi Solé-Tura), tot i que Fernández

17. Informe mecanoscrit d'Álvarez Turienzo (Madrid, 2-7-1967). AGA, caixa 21/18206, exp. 4801.

18. «Noticias», A. C. N. de P., any II, núm. IX, 20 de juliol de 1925, p. 4. Sobre l'ACNP, vegeu ORDOVÁS i MONTERO (1993-2001).

19. BOE, núm. 210, 29 de juliol de 1939, p. 4094.

20. BOE, núm. 238, 4 d'octubre de 1973, p. 19130.

21. Informe mecanoscrit de Fernández Jardón (Madrid, 18-4-1969). Archivo General de la Administración, caixa 66/2990, exp. 4227.

Jardón l'havia autoritzada perquè no s'hi feia «propaganda il·legal», sinó que, per torna, ja a inicis dels setanta, es van rabejar contra *Cinc dificultats per a escriure la veritat i altres textos d'exili*, de Bertolt Brecht (trad. Feliu Formosa). Per primera vegada, els dirigents franquistes, enfuriats per la tendència socialista de l'obra, van anar més lluny que els mateixos lectors i van denegar-la, si bé després van concedir-li la butlla amb les mutilacions que havien indicat Fernández Jardón i Mampel.

Fernández Jardón, que no deixava de ser, com tots, un lector pragmàtic, se cenyia als paràmetres de l'ortodòxia franquista. Així, el 1969, en què es decretà l'estat d'excepció, el seu nombre de retalls va créixer de manera significativa: el prefaci italià de *La nostra crisi actual*, de Karel Kosík (trad. Manuel Carbonell); algunes línies sobre moral i religió de *La meua concepció del món*, de Bertrand Russell (trad. Llorenç Carbonell), i uns mots arbitràriament «antireligiosos» de *La incomunicació*, de Carlos Castilla del Pino (trad. Josep Negre): «aquesta masoquista actitud», «el seu viure farisaic» i «l'obscura enveja del valor».²² Fins i tot va sentenciar l'estisorada de tot un capítol —aviat és dit— de *Psicoanàlisi i política*, de Herbert Marcuse (trad. Ulisses Moulines), perquè, com van corroborar els seus superiors, podia incitar perillósament a l'anomenada «horda roja».

Cap al tombant dels anys setanta, sota la fèrula del substitut de Fraga Iribarne, l'opusdeista Alfredo Sánchez Bella, el règim va acceptar la publicació d'assagistes que havien esdevingut clàssics del pensament occidental per estalviar-se possibles tocs d'atenció de les potències internacionals.²³ En llegir *L'informe Dubček* (trad. Jordi Solé-Tura), Fernández Jardón va escapar el pròleg del traductor per la seva visió «netamente trotskista», que advocava per la implantació universal del socialisme; no obstant això, va concedir una oportunitat a l'informe exposat per Alexander Dubček al Comitè Central del Partit Comunista Txecoslovac. Després d'advertir la nocivitat de l'obra, de tendència marxista, va afavorir-ne l'autorització apel·lant al valor històric del llibre, argument que aleshores va començar a introduir-se amb timidesa:

El discurso, como es natural, es de pura ortodoxia marxista, si bien por su apertura democrática y su tendencia a un socialismo humanista, tiende a hacer simpática la postura de los checos comunistas no soviéticos y en este sentido puede ser peligrosa la publicación. No obstante si se considera el discurso como documento histórico, digno de ser conocido, la Superioridad dirá si conviene o no su publicación.²⁴

22. El MIT no deixava de petja Edicions 62. Com a conseqüència de l'estat d'excepció, la policia es va presentar als locals de l'editorial per regirar-los, va detenir Enric Bastardes, Ramon Bastardes i Jordi Carbonell, i va escorcollar els domicilis de tots tres i de Josep M. Castellet (EDICIONS 62 1979: xxxviii).

23. Davant del dubte, els censors podien consultar una de les obres de consulta més rigoreses del MIT: ZAMARRIEGO, Tomás (dir.). *Enciclopedia de orientación bibliográfica*. 4 vols. Barcelona: Juan Flors, 1964-1965.

24. Informe mecanoscrit de Fernández Jardón (Madrid, 12-3-1970). AGA, caixa 66/5417, exp. 2292.

Per bé que el pare Miguel Oromí (Sudanell, Segrià, 1911 – Barcelona, 1974) no va ser un lector assidu dels llibres de 62, els informes que se'n conserven certifiquen la seva cultura general. A onze anys ingressà al Col·legi Franciscà de Balaguer per estudiar-hi humanitats, el 1927 professà a l'orde franciscana del noviciat de la Bisbal d'Empordà i el 1935 fou ordenat sacerdot. Va fer estudis teològics i filosòfics a Roma, i es doctorà el 1938 amb una tesi escrita originalment en llatí, *El pensamiento filosófico de Miguel de Unamuno. Filosofía existencial de la inmortalidad* (1943). Durant la guerra, va adscriure's al bàndol franquista, on va fer de capellà d'un batalló, i uns quants anys després les autoritats el van premiar amb la direcció de l'editorial Cisneros (1959-1961), en la qual publicà part de la seva obra.²⁵ En una entrevista que li va fer el seu amic Faustino G. Sánchez Marín, el retratà com un treballador incansable i un intel·lectual mordaç:

En su batalla contra el desorden intelectual, el P. Oromí no se concede días de permiso, no baja nunca al alegre descanso de la retaguardia. Es un escolástico en la calle que, en proporción directa de su robustísima formación, ha asimilado la temática de los intelectuales seglares. Su filosofía no vive una vida letárgica, gélida, inoperante y remotísima del latido de vida de las preocupaciones o temas actuales. Sin embargo, su humanidad desbordante, su pluma incoercible e incisiva abusa del temperamento en la faena intelectual y a veces su ironía se hace gruesa y hiere la sensibilidad estética del lector. Es el reproche que uno, tan leal amigo suyo, le hace con frecuencia.²⁶

En els informes, Oromí, que tenia una sòlida formació cultural, va fer gala de la seva habilitat ressenyística. Les autoritats van donar el vistiplau a les seves aprovacions d'autors suspects sense necessitat que cap altre lector les ratifiqués: els *Assaigs impopulars* de Bertrand Russell (trad. August Gil i Matamala), i *La teoria de la novel·la* de György Lukács (trad. Michael Faber-Kaiser), obra filosòfica, per a especialistes, que autoritzà amb matisos per la seva discutible visió «hegeliano-marxista». El MIT només obvià la seva aprovació de *La mística de la feminitat*, de Friedan, després que Álvarez Turienzo, que trobà l'obra acceptable, n'hagués fet desaparèixer la frase que denunciava obertament la repressió franquista. Amb reserves, Oromí va certificar el caràcter científic de l'obra:²⁷

La obra es interesante para el estudio de los problemas que plantea la sociedad de hoy, y la autora escribe con suficiencia de conocimientos psicológicos y serenidad de visión. A pesar de que pueda haber alguna exageración o malentendido en

25. Autor d'alguns articles sobre Balmes, Unamuno i Ortega y Gasset, publicà els llibres *El Concilio de Trento y la teoría substancia-accidentes en la eucaristía* (1945), *Ortega y la filosofía. Seis glosas* (1953), *La filosofía escolástica y el intelectual católico* (1955, diàleg amb Faustino G. Sánchez Marín a RNE), *Polémica de dos filosofías* (1956), *Unamuno y un siglo: agonías intelectuales* (1957, diàleg amb Faustino G. Sánchez Marín a RNE), *Métodos y principios filosóficos* (1960) i *Introducción a la filosofía esencialista* (1961) (Díaz Díaz, 1998).

26. SÁNCHEZ MARÍN (1956).

27. El 1944 el règim va dictar que les obres «de carácter técnico y científico», originalment escrites en castellà, podien estalviar-se el tràmit censori (*BOE*, núm. 98, 7 d'abril de 1944, p. 2786).

algunos puntos, principalmente para la mentalidad española, creemos que la obra, por ser de carácter científico y no simple literatura.

*Puede publicarse.*²⁸

El pare Francisco Aguirre, bon coneixedor del ritus bizantí, és l'autor de *Modo fácil de oír la Santa Misa según el rito bizantino*, publicat a Gijón el 1948. Les autoritats hi confiaven plenament, no sols perquè van acudir a ell per a segons informes sinó perquè a més van corroborar els seus dictàmens. A part d'aprovar sense objeccions *Història de l'economia moderna* de G. D. H. Cole (trad. Mireia Bofill), a principis dels seixanta Aguirre va confirmar les autoritzacions que havien emès altres lectors i que, amb el veto a les obres «extranjerizantes» acabat d'alçar, havien suscitat dubtes en les autoritats per títols com *La población* d'Alfred Sauvy, *El personalisme* de Mounier (trad. Josep M. Palacios, totes dues) i *Maria, mare del Senyor, figura de l'Església* de Max Thurian (trad. Hermínia Grau de Duran).

La inconcreció de criteris va afavorir la mutilació que Aguirre va perpetrar, amb un deix indecís, contra *L'escoltisme* d'Henri van Effenterre (trad. Ferran Fullà i Salvador Clotas). L'obra havia estat autoritzada sense reserves per un altre lector, però ell va veure indicis delictius en una sola frase que, tal com va entendre el MIT, conculcava els principis del Movimiento:

En la galerada n.º 1416/63 pág. 29B hay la siguiente frase que puede saber algo a separatismo: «Una organización del tipo de los Exploradores de España no podía hacer revivir en Cataluña el espíritu patriótico», la superioridad vea si puede pasar. Hecha esta salvedad, no he encontrado nada que se oponga a que pueda ser publicada.²⁹

En els tres anys que, com a mínim, es va dedicar als llibres de 62 encara va tenir temps d'esporgar una altra obra, *La por a la libertad* d'Erich Fromm (trad. Joan-Lluís Marfany). L'autor no esmentava en cap moment el règim franquista ni el Caudillo, però sí que manifestava la seva «antipatía al fascismo italiano y al nazismo alemán». Aguirre va fer els ulls grossos davant dels comentaris sobre els aliats franquistes, però, obsedit per la imatge de l'Església, no va tolerar una frase «injuriosa a las indulgencias», car «Hallamos aquí la concepción del Papa como monopolista, propietario de un inmenso capital moral, y libre de usarlo en su propia ventaja financiera y con beneficios morales para sus "clientes"».³⁰

Amb un passat inoblidable com a repressor falangista, el pare Santos Beguiristain (Bell Ville, Argentina, 1908 – Obanos, Navarra, 1994) va aprovar totes les obres sense reserves.³¹ Fill de pares navarresos, estudià al Seminari de Pamplona

28. Informe mecanoscrit d'Oromí (Madrid, 23-3-1965). AGA, caixa 21/15951, exp. 1349.

29. Informe manuscrit de F. Aguirre (Madrid, 16-10-1963). AGA, caixa 21/13832, exp. 1416.

30. Informe manuscrit de F. Aguirre (Madrid, 7-10-1964). AGA, caixa 21/15530, exp. 5701.

31. Instigà la repressió dels republicans durant la guerra: «Ahora ha llegado la ocasión de seleccionar la paja a un lado y el trigo al otro... Y a los escapados, estén donde estén, los hemos de encontrar para hacer justicia» (AUTORS DIVERSOS, 2004: 139).

i al Colegio Español de Roma i, més tard, es llicencià en Dret Civil i es doctorà en Teologia i Dret Canònic. Va fer de rector d'Azagra, canonge doctoral a Pamplona i el 1970 fou nomenat assessor religiós del MIT.³² Promotor d'activitats religioses, esportives i culturals, elaborà el guió del *Misterio de San Guillén y Santa Felicia* (Premio Nacional de Literatura Extraordinario, 1965), escrit pel seu bon amic Manuel Iribarren, que havia quedat seduït pel seu magnetisme com a orador i per la seva prosa llegívola:

Ha viajado mucho. Su capacidad organizadora y su poder de captación son portentosos. Uno de los mejores conferenciantes actuales españoles. Posee una asombrosa facilidad de expresión. Escritos de relevante personalidad, por otra parte, su prosa, entreverada de poesía, opera directamente, sin concesiones al tópico y con moderna agilidad periodística.³³

Lector d'obres gens conflictives com ara *L'evolució de la psicoanàlisi* de Clara Thompson (trad. Delfí Abella), *Ciències humanes i filosofia* de Lucien Goldmann (trad. August Gil i Matamala) i *Introducció a la història de la biologia* de Jean Rostand (trad. Jordi Solé-Tura), Santos es va especialitzar sobretot en llibres confessionals. En els seus informes apuntava el perfil de l'autor, precisava la seva posició respecte de la moral cristiana i n'exposava la conclusió amb un estil lapidari. A propòsit de *La visió de Teilhard de Chardin* (trad. Gabriel Bas) va arribar a declarar que Pieter Smulders contribuïa a una interpretació adequada dels punts més espinosos de l'obra del pensador francès:

Libro orientador en el estudio de la obra de Teilhard de Chardin. El autor ha seleccionado algunos de los temas más delicados relacionados con la fe. Ayuda a su interpretación y señala los peligros. Salva todo lo que se puede salvar del discutido autor.

AUTORIZABLE.³⁴

Les obres religioses de 62, programades per dos divulgadors del pensament conciliar com Josep Perarnau i Josep M. Piñol, havien de ser prou inofensives perquè el lector que havia triat el règim per a escrutar l'enemic, un falangista com el pare Santos, no hi trobés objeccions. Aquell lector conspicu havia d'avortar títols que podien ser tan perniciosos com els de Nova Terra, pilotada per capellans obrers, però l'autocensura editorial els devia passar al davant.³⁵ Els editors, doncs, van tenir la cautela d'optar sobretot per un monjo de Taizé, Max Thurian, autor de *La foi en crise*, autoritzada en castellà i inèdita per raons editorials; *La confirmació i la confessió* (trad. Miquel Cervera i Miquel Adrover), que no era

32. És autor d'obres apologetiques com ara *Por esos pueblos de Dios...* (1950), *Una pastoral científica* (1954), *La aventura de casarse* (1960), *Solteras* (1962), *A caballo sobre los Andes* (1963), *Boda en casa* (1964) i *Tierra de Cristo* (1964). El 1963 publicà la traducció d'*El matrimonio, ese gran sacramento*, del francès Henri Caffarel.

33. IRIBARREN (1970).

34. Informe manuscrit de Santos (Madrid, 12-12-64). AGA, caixa 21/15728, exp. 7332.

35. Sobre Nova Terra, vegeu MARÍN i RAMÍREZ (2004: 225-247).

«[un] libro de polémica sino de exposición»,³⁶ i *Maria, mare del Senyor, figura de l'Església*, en què, per a Santos, l'autor demostrava més afinitat amb la teologia catòlica que no pas amb la protestant, alguns membres de la qual havien donat suport al Front Popular durant la guerra.

Dels pocs informes que a les acaballes dels seixanta Pedro Borges va redactar per a 62 a penes si podem concloure que no va ser especialment magnànim. Nascut a Nuez de Aliste, Zamora, el 1929, es va doctorar en Filosofia i Lletres per la Universidad Complutense de Madrid. Especialitzat en Història d'Amèrica i, sobretot, en l'evangelització del continent transatlàntic, va impartir docència a la universitat madrilenya, tot i que no va fer carrera acadèmica. Va escriure vora cent articles, eminentment descriptius, alguns dels quals han esdevingut breus obres de referència.³⁷

Com a lector del MIT, una de les denegacions que va dictaminar es va resoldre en un sentit oposat: desaprovà, per marxista, *Dialèctica del concret* de Kosík (trad. Manuel Carbonell) i, per contra, el MIT va alinear-se amb el segon informador, que va autoritzar-la perquè li semblava que desfeia alguns malentesos sobre la teoria de Marx i Engels. En una altra denegació, secundada per Álvarez Turienzo, va condemnar *An essay on liberation*, de Marcuse, «Por su base marxista y por su defensa de la subversión».³⁸ Finalment, com Fernández Jardón, va mutilar *La meva concepció del món* per atemptar contra la religió i la moral, resolució que el MIT va respectar malgrat la denegació de Mampel:

En general, las opiniones emitidas por Russell no ofrecen reparo ninguno. Aún las más avanzadas podrían justificarse desde el punto de vista de que se trata de simples opiniones de un autor conocido por sus ideas «heterodoxas».

No obstante esta última observación, convendría suprimirse los pasajes indicados en las págs. [orig. fr.] 23, 24-6, 28-9, 29-30, 33-5 y 76-7, por constituir un abierto ataque a la religión y a la moral. Sería, incluso, preferible suprimir todo lo referente a la religión (págs. 21-35) ya que, en general, no la favorece.

Con estas modificaciones, PUEDE AUTORIZARSE.³⁹

Del lector Mampel sabem que tenia ofici i un bon coneixement d'idiomes. Els seus informes, farcits d'expressions censòries, tendien a posicions restrictives i, així i tot, els seus dictàmens mai no van tenir la força de veus tan autoritzades com ara Álvarez Turienzo i Fernández Jardón, a qui, com hem apuntat, es facilitaven segones lectures de llibres que havien passat per les mans de lectors com ell mateix. D'esperit més pusil·lànim que aquests altres lectors, Mampel es recolza-

36. Informe manuscrit de Santos (Madrid, 29-9-1964). AGA, caixa 21/15520, exp. 5619.

37. Hem manllevat les dades biogràfiques de les cobertes de *Misión y civilización en América* (1987) i *Religiosos en Hispanoamérica* (1992). Publicà, a més, *Métodos misionales en la cristianización de América. Siglo xvi* (1960), *Análisis del conquistador espiritual de América* (1961), *Próceres americanos* (1975), *El envío de misioneros a América durante la época española* (1977), *La protección del indio* (1989), *Quién era Bartolomé de Las Casas* (1990). El 1992 dirigí una *Historia de la Iglesia en Hispanoamérica y Filipinas. Siglos xv-xix*.

38. Informe mecanoscrit de Pedro Borges (Madrid, 7-5-1969). AGA, caixa 66/3000, exp. 4315.

39. Informe mecanoscrit de Pedro Borges (Madrid, 30-11-1968). AGA, caixa 21/19353, exp. 9348.

va en citacions de l'original per explicar-se, li resultava difícil destriar els conceptes clau i es limitava a apreciacions anecdòtiques.

Després que dos lectors aprovessin l'original francès de *Per una teoria de la nació* de Lafont amb ratllades i que Fernández Jardón n'hagués denegat la traducció, Mampel en suprimí el pròleg amb prepotència perquè tenia «un claro tufo separatista»⁴⁰ i, de retop, el MIT vetà el llibre fins que, aixecat l'estat d'excepció, el va reconsiderar amb estisorades.⁴¹ El 1969 Mampel encara va denegar *La meva concepció del món* de Russell. Purgat l'original en dos informes previs, un dels quals de Pedro Borges, Mampel en va prohibir la traducció, però les autoritats van contravenir excepcionalment el seu dictamen i van ratificar una mutilació posterior signada per Fernández Jardón. En el seu informe Mampel justificava el càstig perquè el llibre representava un atac contra un dels principis absoluts del règim:

El libro se compone de trece entrevistas habidas ante la BBC. La mayoría de las opiniones del filósofo rebelde chocan abiertamente con nuestra mentalidad española-católica. Con el desenfado que le caracteriza, niega rotundamente la existencia de Dios y del alma; ataca a la religión, llegando a afirmar que «la mayoría de los efectos que ha producido la religión han sido perjudiciales», y «considero que la religión ha hecho mucho mal»; ataca a la moral, permitiendo la fornicación, la pornografía, la inseminación artificial, etc.; tiene enjuiciamientos históricos sobre España inadmisibles...

Véanse a modo de ejemplo las entrevistas 2.ª y 5.ª (pgs. 4-8 y 15-18). Aunque algunas entrevistas son salvables, opino que el libro ofrece muchos inconvenientes y ninguna ventaja.

NO AUTORIZABLE.⁴²

Encara a la primeria dels setanta Mampel suprimí, no fos cas que l'acusessin de ser clement, quatre pàgines de *Formalisme i realisme*, de Bertolt Brecht (trad. Jordi Moners), «por su lenguaje demagógico y filocomunista»,⁴³ però Fernández Jardón les reduí, amb el plàcet de les autoritats, a un parell. Fins i tot el 1973, després que se n'haguessin emès dos informes aprovatoris, va gosar mutilar un fragment de *Questions de méthode*, de Jean-Paul Sartre (trad. Carme Vilaginés), si bé va resoldre que l'obra era publicable per tal com l'autor era popular, presentava un enfocament filosòfic i, com hi ha món, criticava el marxisme. Les autoritats van optar, d'entrada, per la retallada i, en rebre el llibre imprès al dipòsit, pel silenci administratiu, que va començar a proliferar a la dècada dels setanta.

De les autoritzacions decretades per Mampel, el MIT va secundar-ne tres sense reclamar cap altre informe. D'una banda, aprovà *Marxisme i estructuralisme*, de Lucien Sébag (trad. Jordi Freixes), atès que l'edició es corresponia amb la

40. Informe mecanoscrit de Mampel (Madrid, 20-2-1969). AGA, caixa 21/18954, exp. 4127.

41. «Reconsiderada anterior decisión, ultimado periodo de excepción. *Autorizable*», nota signada per una autoritat. AGA, caixa 21/18954, exp. 4127.

42. Informe mecanoscrit de Mampel (Madrid, 20-6-1969). AGA, caixa 21/19353, exp. 9348.

43. Informe mecanoscrit de Mampel (Madrid, 22-11-1971). AGA, caixa 73/1328, exp. 11005.

castellana de Siglo XXI, autoritzada alguns mesos abans sense mutilacions. De l'altra, concedí el permís de circulació a dues obres científiques que no conculcaven els principis del Movimiento: *L'estructuralisme*, de Jean Piaget (trad. Jaume Costa i Gabrielle Woith), aprovada sense reserves perquè era un «Tema puramente filosófico, que no lesiona ningún principio inmutable ni contiene implicaciones susceptibles de censura»,⁴⁴ i *Psicoanàlisi de l'amor i de l'odi*, de Melanie Klein i Joan Rivière (trad. Marta Martín), un llibre «científico, profundo y serio».⁴⁵

El lector Javier Dietta tan sols es va dedicar de manera esporàdica a la redacció d'informes de 62.⁴⁶ Potser hi va influir la seva inseguretat, aguditzada per les decisions imprecises i arbitràries dels dirigents franquistes. Tampoc no sabem fins a quin punt el fet que els lectors cobressin a tant la peça influïa en el seu estil telegràfic, poc argumentat i amb un nivell de formalitat que de vegades fregava el to familiar. En un informe sobre la inèdita *Breve storia della letteratura tedesca*, d'Arnoldo Mondadori, Dietta no va tenir cap mania a exhibir la seva ignorància: «Contenido, el del título. El autor es húngaro, comunista, ? [sic]. No lo sé. La obra está hecha en Budapest en 1956. En la introducción se refiere al belicismo de Adenauer. Esto lo traigo a cuento para decir que necesariamente el libro pecará de omisión, en la selección de autores».⁴⁷

Arran de la lectura de *L'anarquisme*, d'Henri Arvon (trad. Josep M. Palacios), va concloure succinctament que era un llibre d'història, «sin nada de particular», de manera que un lector posterior, amb to arrogant, va haver de ratificar que «Como dice el autor no se trata ni de una apología, ni de una refutación metódica. Pero tiene mucho de esto, porque el anarquismo nos resulta ya demasiado pueril y hay que verlo como dice el autor como un recuerdo de infancia».⁴⁸ Les autoritats tampoc no es van conformar amb l'accent filosòfic que Dietta va remarcar de *Per una moral de l'ambigüitat*, de Simone de Beauvoir (trad. Jordi Solé-Tura), i en sol·licitaren un altre informe a Álvarez Turienzo, el qual matisà que, si bé les idees plantejades eren discutibles, l'obra era publicable pel renom de l'autora.

Els caps dels lectors, que sovint s'aferraven a qualsevol denegació, no es van atrevir a secundar a cegues els dictàmens desfavorables de Dietta. Per bé que, fins i tot després d'una autorització de Fernández Jardón, van defensar les supressions que Dietta va infligir a *El príncep modern* de Gramsci, les autoritats van rebaixar la denegació que el 1963 Dietta va emetre contra *La propaganda política* (trad. Josep M. Palacios) i, per contra, la van autoritzar amb algunes mutilacions. Aquells anys el veto manicomial contra les traduccions encara era tan fresc en la memòria d'alguns lectors que Dietta, havent sintetitzat l'argument del llibre de Jean-Marie Domenach, reconegué que la censura d'una traducció era un recurs excel·lent per mantenir incòmode la imatge del règim:

44. Informe mecanoscrit de Mampel (Madrid, 29-4-1969). AGA, caixa 66/3047, exp. 4780.

45. Informe mecanoscrit de Mampel (Madrid, 8-11-1973). AGA, caixa 66/3108, exp. 5365.

46. Autor de *Los organismos colegiados del Ministerio de Información y Turismo. Composición y funciones* (1964), devia conèixer les interioritats del MIT.

47. Informe mecanoscrit de Javier Dietta (Madrid, 4-4-1964). AGA, caixa 21/15089, exp. 1575.

48. Informe mecanoscrit de l'11-3-1963. *Ibidem*.

Me parece que se trata de un libro a imputar —no a traducir (sugerimos que esta circunstancia aparezca en el expediente)—. Bien, en la página 85 hay dos alusiones a nuestro Jefe de Estado y a España, calificando al primero de fascista. De ser una traducción la supresión sería obligada y fácil de hacer. Si se trata de una importación ¿qué hacer?, ¿tiene importancia? Ya sabemos los españoles el pésimo concepto que tienen de nosotros fuera de España. Pero a un país de censura editorial al pasar un juicio peyorativo sobre el propio país, ¿no es consentir en él? No sé. Llamo la atención; mi juicio personal es rechazar el libro si se trata de una importación.

NO PROCEDE SU AUTORIZACIÓN.⁴⁹

Un panorama de l'evolució delsensors ens permet corroborar que el control i la repressió que el règim va exercir en l'etapa d'apertura vigilada van ser permanents i sistemàtics. Com en el primer franquisme, les autoritats van recórrer a lectors que provenien de l'entorn eclesial i van confiar, en especial, en aquells que tenien una indiscutible categoria intel·lectual. Els informes dels lectors van ser tan decisius que els dirigents franquistes mai no van mutilar ni denegar cap obra que no hagués estat prèviament denunciada. Si bé, amb el pas dels anys, elsensors van evolucionar cap a posicions més tolerants envers el marxisme i el protestantisme, l'esbombada liberalització del règim va posar en evidència dos límits infranquejables: el reconeixement nacional i la llibertat moral. Va ser per aquestes reivindicacions que la censura va collar els editors catalans fins al darrer alè i que els seus efectes —recordem-ho: en plena expansió editorial— van ser certament irreparables. Ho són, encara.

Referències bibliogràfiques

- ABELLÁN, Manuel L. (1980). *Censura y creación literaria en España (1939-1976)*. Barcelona: Península.
- ÁLVAREZ TURIENZO, Saturnino (1969). *Revisionismo y diálogo. Madurez moral y signos del tiempo*. Madrid: Guadarrama.
- AUTORS DIVERSOS (2004). *Navarra 1936: de la esperanza al terror*. 8a ed. corregida i augmentada. Tafalla: Altaffaylla, p. 131-144.
- CISQUELLA, Georgina; ERVITI, José Luis, i SOROLLA, José A. (1977). *Diez años de represión cultural. La censura de libros durante la Ley de Prensa (1966-1976)*. Barcelona: Anagrama.
- Cuadernos Salmantinos de Filosofía* (1990). «Prof. S. Álvarez Turienzo. Bio-bibliografía», xvii, p. 9-21.
- DÍAZ DÍAZ, Gonzalo (1998). *Hombres y documentos de la filosofía española*, vol. 6. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, p. 54-55.
- Diccionario biográfico español contemporáneo* (1970). Madrid: Círculo de Amigos de la Historia.
- EDICIONS 62 (1979). *Edicions 62. Mil llibres en català (1962-1979)*. Barcelona: Edicions 62.
- GONZÁLEZ VELASCO, Modesto (2003). «Saturnino Álvarez Turienzo. Biografía y escritos», *La Ciudad de Dios*, vol. CCXVI, núm. 2-3 (maig-desembre), p. 325-384.

49. Informe mecanoscrit de Javier Dietta (Madrid, 11-3-1963). AGA, caixa 21/15089, exp. 1575.

- IRIBARREN, Manuel (1970). *Escritores navarros de ayer y hoy*. Pamplona: Gómez, p. 48-49.
- MARÍN, Dolors; RAMÍREZ, Agnès (2004). *Editorial Nova Terra, 1958-1978. Un referent*. Barcelona: Mediterrània.
- ORDOVÁS, José Manuel; MONTERO, Mercedes (1993-2001). *Historia de la Asociación Católica Nacional de Propagandistas*. 2 vols. Pamplona: EUNSA.
- PUJOL, Jordi (2010). *Memòries (1930-1980). Història d'una convicció*. Amb la col·laboració de Manuel Cuyàs. Barcelona: Proa, p. 246-251.
- SÁNCHEZ MARÍN, Faustino G. (1956). «La figura intelectual del P. Miguel Oromí», *Punta Europa*, núm. 5-6 (maig-juny), p. 171-181.
- SOPENA, Mireia (2006). «Le franquisme contre la pensée. L'essai français sous la surveillance de la censure franquiste», *Pandora. Revue d'Études Hispaniques*, 6, p. 253-266.
- SOPENA, Mireia (2009). «Intel·lectuals i pensament sota censura. Les traduccions de Llibres a l'Abast (1963-1977)». A: AUTORS DIVERSOS. *Actes del Catorzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Budapest, 2006*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, vol. I, p. 415-425.